

[0843] Frisia non scribit?Over status en functie van de Oudfrieze rechtshandschriften¹

Henk D. Meijering

Zusammenfassung

Dieser Beitrag hat mit den altfriesischen Rechtshandschriften gemeinsam, dass er eine gewisse Vorgeschichte hat. In meiner Besprechung von Rolf Bremmers Buch in Us Wurk 2005 und auch in dem Vortrag ein Jahr später wurde noch mit einigem Nachdruck die These vorgebracht, dass die altfriesischen Rechtshandschriften in einer anderen Weise “geschrieben” waren als zum Beispiel das corpus iuris canonici. Dieses Urteil wird hier aber nuanciert. Zwar kann nicht abgestritten werden, dass sich die Kollokation screwen riucht, ius scriptum immer auf lateinisches, in diesem Zusammenhang kanonisches Recht bezieht, also nicht auf volkssprachliche Quellen. Ein Gegensatz zwischen Verben, die mit einer schriftlichen Übertragung verbunden werden können, wie ‘schreiben’ oder ‘lesen’, und Verben, die auf eine mündliche Übertragung hinweisen, wie zum Beispiel ‘sprechen’, lässt sich aber aus den Textbelegen, die sowohl romano-kanonistisch orientierten altfriesischen Manuskripten als “ideologischen” Handschriften entnommen worden sind, nicht herleiten. Meine anfängliche These gebe ich nicht auf; sie dient aber eher als Grundlage für weitere Forschung denn als Resultat.

Abschließend wird auf Bremmers Urteil über Datierung und Vorgeschichte der altfriesischen Texte eingegangen. Namentlich seine These, dass diese auf eine lateinische Vorlage zurückgehen, überzeugt nicht, wenn das auch bedeuten würde, dass Friesland mit einer volkssprachlichen schriftlichen Urfassung von einem allgemein europäischen Schema abweicht.

Als reactie op een boek dat gaat over de schrijfcultuur in het middeleeuwse Friesland met de titel *Hir is eskriven*, volgt nu een verhaal dat haast pro-

1. De lezing waarvan deze bijdrage de neerslag is, wijkt in nuances af van de eerder gepubliceerde recensie in *Us Wurk* (54 [2005], 196-201). De gesproken tekst was een “praattekst”, bedoeld om een discussie op gang te brengen over enkele centrale punten waarop ik met Bremmer van mening verschilde. In onderstaande bijdrage is die tekst weer enigszins van zijn orale karakter ontdaan, maar hij houdt zijn voorlopige aard, bijvoorbeeld in het niet uitputtende karakter van de lijst met voorbeelden.

grammatisch tegengesteld geëtiketteerd is: *Frisia non scribit*. Friesland zou dan nog minder door de muzen geïnspireerd zijn dan de uitspraak waarvan mijn titel een echo is, al aangeeft. Maar de tegenstelling is minder gepro-
nonceerd dan de titels suggereren. Ik heb eerder in een recensie van Rolf Bremmers studie in *Us Wurk* blij gegeven van mijn waardering voor het boek, en op dat oordeel kom ik nu niet terug. Veel van hetgeen ik nu naar voren breng is al dan niet impliciet al in Bremmers boek aanwezig, en ook verder zullen we het meer met elkaar eens zijn dan de beide titels doen vermoeden.

Bovendien – en dat is een argument van inhoudelijke aard –, zowel de recensie als de samenvatting van de lezing waarvan deze bijdrage de neerslag is, heb ik geschreven op basis van betrekkelijk weinig tekstmateriaal. Ook nu, na bestudering van veel meer teksten in het licht van de vraagstelling, blijf ik bij de daar geformuleerde mening: de Oudfriese rechtsteksten zijn op een andere manier “geschreven” dan bijvoorbeeld het *corpus iuris canonici*, maar het tekstmateriaal ondersteunt niet op zo’n manier mijn stelling als ik gehoopt had. “Dat is dan jammer voor het materiaal”, zou een cynicus kunnen zeggen. Zo ver ga ik niet, maar bij de inkleuring van mijn uitspraken zullen er meer grijstinten zichtbaar worden dan aanvankelijk het geval leek te zijn. Ik blijf evenwel bij mijn uitspraken, en bovendien: vanuit een retorisch standpunt gezien is de titel toch veel te mooi om hem zomaar te laten vallen, al heb ik hem inmiddels wel van een vraagteken voorzien!

Ik schreef in mijn recensie dat Bremmers studie over de schrijfcultuur in het middeleeuwse Friesland onder zijn handen uitgegroeid was tot een kleine literatuurgeschiedenis. Hij verschaft de lezer een beknopt, maar helder overzicht over de Oudfriese rechtsoverlevering. Relevant in het verband van deze bijdrage is het onderscheid tussen handschriften met inheems Fries recht (met teksten die sterk gekleurd zijn door de zogenaamde Friese-Vrijheidsideologie) en handschriften waarin dit inheems recht weliswaar aanwezig is – zij het ook vaak gemoderniseerd, dus ontdaan van verouderde elementen –, maar waarin het romano-canonieke recht grondslag en ordeningsprincipe is. In het verband van deze bijdrage worden genoemd de codices H1, H2 en F, die wat we ook verder over hun geschiedenis kunnen zeggen, toch wel uit de provincie Groningen afkomstig zullen zijn, en de Westerlauwerse manuscripten J, U en de incunabel D. Deze tekst dragers kan men van het etiket “ideologisch” voorzien, terwijl de codices A(ysma) en Ro(ord) althans in het merendeel van hun overgeleverde gedeelte als canoniek aangeduid kunnen worden. De Oudfriese kroniekliteratuur is relatief

jong, en die laat ik buiten beschouwing. Op de Oostfrieze Friestalige rechts-overlevering ga ik hier niet in, en ook de veel minder talrijke niet-juridische teksten en handschriften blijven buiten beschouwing.

De omvang van de Oudfrieze rechtsoverlevering wordt in de literatuur vaak geroemd. Die waardering zal ik niet bestrijden, maar ik denk dat we zonder de incunabel uit het midden van de jaren tachtig van de 15de eeuw nu veel meer handschriften zouden bezitten. Deze oude druk, met als basis een traditioneel rechtshandschrift, vermeerderd met naar het romano-canonistische recht verwijzende glossen, heeft een groot deel van de handgeschreven Westerlauwerse teksten uit de markt gedrukt. Ik verwijs hier naar de situatie in de laat-vijftiende en de zestiende-eeuwse Groninger Ommelanden, waarvan we nu nog zo'n 150 uit het Fries in het Nedersaksisch vertaalde manuscripten bezitten, met zowel ideologische als canoniekrechtelijke teksten. De incunabel was daar in de 16de eeuw bekend en werd ook wel geraadpleegd, maar was op het praktische vlak door het verschil in taal geen concurrent. De twee belangrijkste van deze Ommelander handschriften zijn de door Tom Johnston uitgegeven *Codex Hummercensis* (Hu) met teksten die aanwijsbaar op een Oudfrieze *Vorlage* teruggaan,² die evenwel niet meer in die taal overgeleverd is, en de zogenaamde *Codex Sickinghe* (Si), die in zijn hoofdtteksten aan het Oudfrieze handschrift F verwant is.³

*

Deze bijdrage heeft met de oude handschriften gemeen dat hij een bepaalde voorgeschiedenis heeft. Het eerste stadium is de recensie in *Us Wurk*, in de zomer van 2004 geschreven en begin 2005 in druk verschenen. En daarna werd een samenvatting van mijn lezing verstuurd, en zoals het vaker met die tekstsoort gaat: hij vat eerder samen wat ik op dat moment in mijn hoofd had dan wat ik nu naar voren breng.

Het tekstmateriaal dat ik in de recensie opvoer, is de directe basis voor de titel van dit verhaal *Frisia non scribit*. Waar in de bronnen – en voor alle duidelijkheid: dat waren vooral de handschriften A, Ro en ook *Codex Parisiensis* (P), Oudfrieze teksten met verwijzingen naar romano-canonistische bronnen die in die handschriften ook geciteerd worden – waar in die bron-

2. T.S.B. Johnston, *Codex Hummercensis* (Groningen, UB, PEIP 12). *An Old Frisian Legal Manuscript in Low Saxon Guise*, Leeuwarden 1998.

3. R. Alma, 'Codex Sickinghe. Het oudste Ommelander rechtshandschrift', *Us Wurk* 48 (1999), 122-146.

nen dus het *canonieke* recht met *ius scriptum* of *screwen riucht* aangeduid wordt, en bij referenties daaraan ook het werkwoord *scriwa* gebruikt wordt: *als deer screwen steet in da gastlika riucht*, wordt naar de inheemse *Oud-friese* rechtsbronnen op een andere manier verwezen:

- *dat nochlijc to bywysen eerst in dat landriuchte, dar dat claerlick in halt, ende aeck in da keyser Rodulphi riucht;*
- *dat landriucht spreect aldus;*
- *dat scilma finda in da landriucht;*
- (en ook in de Latijnse verwijzingen:) *istud patet in libro statutorum nostre patrie proprie landriucht.*

Ik nam uit Bremmers boek de tegenstelling over tussen ‘gesloten’ teksten, die dus met de grootst mogelijk zorgvuldigheid gecopieerd werden, en ‘open’ teksten waar de copist een veel grotere vrijheid had. Hoe groot die vrijheid was, kunnen we zien aan de hand van de verschillende versies van de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten*. Dat die variatiebreedte duidt op verschillende vertalingen uit het Latijn, zoals Bremmer zegt, lijkt me onwaarschijnlijk (maar daarover hieronder). Trouwens, ook in de beide Ommelander versies van dezelfde Keuren en Landrechten zien we hoe in de loop van de zestiende eeuw de tekst zich van kopie tot kopie verder van de archetypus verwijderd (zie de uitgebreide variantenlijst in de stemmatologische studie van Johanneke Sytsema⁴). Maar om op die tegenstelling ‘open - gesloten’ terug te komen, het had er de schijn van dat alleen canoniekrechtelijke bronnen, ‘gesloten’ teksten dus, “geschreven” zijn, en dat ‘open’ teksten misschien wel genoteerd zijn, maar dat zij niet in die vorm in een proces aangevoerd worden: zij “spreken”, zij worden “gevonden”, er kan iets mee “bewezen” worden, het recht “blijkt” eruit.

In de samenvatting voor de lezing waarop deze bijdrage berust, voerde ik nog een andere tegenstelling aan, die tussen het al genoemde *ius scriptum* (in de context van deze verhandeling over de rechtsoverlevering in het laat-middeleeuwse Friesland vooral het canonieke recht) en *ius non scriptum* (waaronder het gewoonterecht en andere inheemse rechtsbronnen vallen). Dat ‘non scriptum’ moeten we overigens niet al te letterlijk opvatten: ook dit niet geschreven recht wordt uiteindelijk in schriftelijke vorm vastgelegd. We zouden de positie ervan kunnen vergelijken met die van de ‘Mondelinge Tora’ in het jodendom, die in schriftelijke vorm even meticulous bestudeerd wordt als de Pentateuch zelf.

4. J.C. Sijtsma, *De 17 Keuren en de 24 Landrechten in de Ommelander Rechtshandschriften*, Amsterdam 1998.

Een en ander wekt dus de indruk dat ik een waterdichte scheiding aanbreng tussen enerzijds canoniek recht, geschreven recht, overgeleverd als gesloten tekst, tegenover aan de andere kant inheems recht, niet geschreven recht, overgeleverd als open tekst, waarbij wij onze in het Oudfries overgeleverde rechtsbronnen, zeker de “ideologische” teksten, tot de tweede categorie moeten rekenen.

Zo simpel is het evenwel niet, maar om tot een houdbare conclusie te komen moeten we een veel ruimer tekstmateriaal in ogenschouw nemen. Ik heb daarvoor doorgelezen de edities van A, Ro en P,⁵ en heb de traditionele handschriften met behulp van hun woord- of zaakregisters beoordeeld. Daarbij is de uitgave van Buma et al. natuurlijk het meest *ergiebig*, want daarin staat de Latijnse glosse volledig afgedrukt, die ontbreekt in De Haan Hettema’s negentiende-eeuwse weergave. De collatie die Gerbenzon maakte naar het handschrift is voor de glosse van dat handschrift wel enigszins behulpzaam, maar het materiaal is zeker niet compleet. Het is evenwel omvangrijk genoeg voor een nadere analyse.⁶

Ik geef hieronder de relevante vormen. Daarin ben ik overcompleet: wat in de oorspronkelijke opzet aan de Oudfriesse kant opgevoerd werd, staat ook in de Latijnse helft (*to biwisen; probatur*). Bij nadere beschouwing van het materiaal kom ik niet op de duidelijke conclusie van de recensie van destijds uit, maar wel op een bepaalde tendens.

Maar eerst maar het materiaal. Ik maak daarbij onderscheid tussen gebruik van het werkwoord ‘schrijven’ enerzijds en van alle andere werkwoorden waarmee verwezen wordt. In de eerste lijst heb ik er getallen bij geplaatst, te weten de frequentie van het type. In de tweede lijst heb ik alle door mij gevonden vormen opgevoerd, gescheiden naar Oudfriesse tekst waarnaar verwezen wordt. Ik heb geprobeerd zo neutraal mogelijk te zijn: vormen die ik voor de bewijsvoering aan de “Friesse” kant relevant achtte, mocht ik in de Latijnse lijst natuurlijk niet overslaan.

-
5. W.J. Buma, P. Gerbenzon en M. Tragter-Schubert (eds.), *Codex Aysma. Die altfriesischen Texte*, Assen/Maastricht 1993.
M. (de Haan) Hettema (ed.), *Jurisprudentia Frisica, of Friesche Regtkennis*, 3 dln., Leeuwarden 1834, 1835 (gebruikt is de door P. Gerbenzon naar het handschrift gecorrigeerde tekst).
P. Gerbenzon (ed.), *Codex Parisiensis*, 's-Gravenhage 1954.
 6. Drs. A.H. Jagersma te Leiden, die een editie van Codex Roorda voorbereidt, was zo vriendelijk mij inzage in de door hem gemaakte transcriptie te geven, die – anders dan bij Hettema – wel de Latijnse glosse bevat. Ik heb niet de indruk dat verwerking hiervan een ander beeld zou geven. Uit overwegingen van efficiency heb ik er dan ook van afgezien.

1. Verwijzing naar (Latijnse) canoniekrechtelijke rechtsbron in A, Ro en P:

1.1. Verwijzing door middel van ‘schrijven’ of een daarvan afgeleid of daarmee verwant woord:

<i>screwen</i> riucht ⁷	102
<i>ius scriptum</i>	1
dit is/steet <i>screwen</i> e.d.	127
<i>scriptum</i> est	2
<i>scribitur</i>	1
zoals ‘naam auteur’ (in feite dus de titel van een rechtsbron)	
<i>scriout</i>	1
ws seit dat <i>scrifte</i>	3
<i>biscript</i> dy keyser	1
dat <i>scrioun</i> keyzers riucht seyt	1
vbi sic <i>legitur</i> ⁸	1
<i>notatur</i>	9
vbi sic <i>tenetur</i>	1
<i>allegatur</i> ‘naam auteur’	1
dit sceltu beth <i>fynda</i> Inst.	11

1.2. Verwijzing door middel van ander werkwoord:

‘zeggen’, ‘spreken’	
‘naam auteur’ <i>seit</i>	27
zoals ‘Latijnse rechtsbron’ <i>seit</i>	96
<i>dicit</i> ‘naam auteur’	12
ubi <i>dicit</i> lex	5
<i>dicitur</i> in	29
so <i>sprect</i> di keyser in syn riucht	6
alder fan zoe <i>sprect</i> dat riucht	8
‘ander werkwoord dan zeggen, spreken’	
<i>ponit</i> ‘naam auteur’	1

7. In de voorbeelden wordt spellingsverschil verwaarloosd: *screwen*, *scrioun*, etc. worden samengevat.

8. Zoals Bremmer zelf ook opmerkt: ‘lezen’ veronderstelt dat er ook geschreven is, vandaar de plaatsing hier. Ook de volgende voorbeelden verwijzen eerder naar een geschreven dan een mondeling overgeleverde bron.

als dat latyn <i>inhalt</i>	1
<i>habetur</i> in	17
dit <i>habba</i> wy De constitutionibus	2
clare <i>patet</i> per	46
<i>wyst</i>	1

2. Verwijzing naar Friestalig recht in A, Ro en P, geordend per tekst waarnaar verwezen wordt:

2.1. Verwijzing door middel van ‘schrijven’:

<i>Zeventien Keuren:</i>	
Dat steit <i>screwen</i> in da landriuchte	2
<i>Ouder Schoutenrecht:</i>	
Fander laynge steet aeck <i>scrioun</i> jn ws frysk landriucht	1
<i>Westerlauwers Zeendrecht:</i>	
Hijr fan steet <i>screuen</i> inda bigenne vanda sendriucht in da landriucht	1
<i>Rudolfsboek:</i>	
Dit steet <i>screuen</i> in keyser Rodulphus riucht in da landriucht	1
<i>Acht Doemen:</i>	
Dit is <i>screwen</i> in da landriucht inda domen	1
dat scelma <i>finda</i> in da landriucht	1
<i>Landrecht algemeen:</i>	
Dit steet <i>screwen</i> inda landriuchten	2
<i>Magnuskeuren</i> (volgens Buma	
<i>Karelsprivilege):</i>	
Dit to bywysen mitta <i>wt scrifta</i> van vse frydome	1
<i>Landriucht algemeen:</i>	
Dit <i>lestma</i> inda landriucht	1

2.2. Verwijzing door middel van ander werkwoord:

<i>Zeventien Keuren:</i>	
vs freesk landriucht <i>seyt</i>	1
<i>Erfrecht:</i>	
als dat landriucht <i>seyt</i>	1
<i>Willekeuren van Opstalsboom:</i>	

Di fyffteenste pont fan opstals baem <i>seyt</i> dat	1
deer fan so <i>seyt</i> dij saunteenste pont fan op stallis baem	1
<i>Rudolfsboek:</i>	
alzodeen wilkaren wrbanda dij keyser roleff hwant hij <i>seyt</i>	
aldus	1
<i>Acht Doemen:</i>	
Dy fyarda doem inda landriucht <i>seyt</i>	1
Dat landriucht <i>sprect</i>	2
Istud <i>patet</i> in libro statutorum nostre patrie jn titulo qui	
incipit fan achte dommum	1
<i>Stadsrechten:</i>	
dae stedis wilkaren <i>haldet</i> aldus	1
<i>Landriucht algemeen:</i>	
als dat landriucht <i>seyt</i>	1

3. Verwijzing naar Friestalig recht in de “ideologische” handschriften, geordend per tekst waarnaar verwezen wordt:

3.1. Verwijzing door middel van ‘schrijven’ e.d.:

Landrecht algemeen:

als jn dat landriucht <i>bescriouwen</i> steeth (in <i>Grietmanseed</i> ; J XXXV, 9)	1
Thet <i>lestma</i> inna ... (E1 VIII, 6, 17, 21, 27)	4

3.2. Verwijzing door middel van ander werkwoord:

Vierentwintig Landrechten:

ase thet sexte londriucht <i>wise</i> (in <i>Hunsinger Keuren</i> 1252; H XIX, 36, Hu III, 29)	1
ase thes londes syde and thes londes riucht hebbe <i>wesen</i> (in <i>Hunsinger Keuren</i> 1252; H XIX, 39, Hu III, 32)	1
also thet lontriucht <i>wise</i> (in <i>Hunsinger Keuren</i> 1252; F XXI, 39)	1
also <i>wist</i> thet xv londriucht (in <i>Fon dadel</i> ; F XIII, 7)	1
thet <i>wist</i> thet sexte londriucht (in <i>Fon lawm</i> ; F XIX, 2)	1
alst ti da landriochte <i>heerth</i> (in <i>Marktrecht</i> ; J XIV, 1)	1

Ik ben uitgegaan van de stelling dat in verwijzingen naar canoniek recht vaak ‘schrijven’ wordt gehanteerd en minder vaak andere verwijzende verba, en dat dat aan de “Friese” kant net andersom was. In de lezing heb ik op

basis van het materiaal zoals ik dat met behulp van de edities in mijn boekenkast kon verzamelen, de balans opgemaakt. Ik kwam toen op een verhouding 239 – 356 voor de (Latijns)canonieke lijst en 8 – 31 in de beide andere, dus Friese lijsten. Er werd dus wel een zekere tendens zichtbaar, maar er is ruimte voor twijfel – ook vanwege de relatief weinig Oudfriese vindplaatsen.

Maar veel van de genoemde werkwoorden hebben niets met de tegenstelling mondelinge versus schriftelijke tekstoverdracht te maken. Ik nam de lijsten nog eens door om de vormen in dat licht te beoordelen. Daarbij moest ik *even-handed* optreden: wat ik aan de Latijnse kant schrapte, mocht ik in de Friese lijst niet laten staan. Dat betekende dus dat uitdrukkingen als ‘dat staat in ...’, ‘dat is ...’ aan beide kanten vervielen. Ook de vrij talrijke verwijzingen met het werkwoord ‘bewijzen’ (*dat to biwisen in ...*) hadden niet voldoende bewijskracht. Bovendien duiden, zoals hierboven aangegeven, een aantal gebezigde werkwoorden toch eerder op een geschreven bron.

Deze – nog altijd subjectieve – correcties leiden tot andere verhoudingsgetallen. De verhouding tussen de citaten met ‘schrijven’ of een anderszins op een schriftelijke overlevering wijzend werkwoord tegenover de andere categorie, die van ‘spreken’ en dergelijke wordt nu 262 – 251 in de Latijnse lijst en 16 – 16 in de Friese lijst. Dat houdt in dat ik de voorzichtige conclusie van de lezing, namelijk dat de Oudfriese “ideologische” teksten op een andere manier “geschreven” zijn dan de teksten met een canoniekrechtelijke achtergrond, in ieder geval niet op het tekstmateriaal kan baseren. Wat ik in recensie en lezing als een voorzichtige conclusie naar voren bracht, is nu niet meer dan een vermoeden. Het blijft evenwel een feit dat de collocatie *ius scriptum*, *scrioun riocht* in alle citaten naar het canonieke recht verwijst en niet naar het “ideologische” Oudfriese. Ook de tegenstelling ‘open’ vs. ‘gesloten’ teksten blijft bruikbaar. De eerste categorie zal wel een grotere mate van oraliteit impliceren.

En dan nog een *argumentum e silentio*: ik vraag me af waarom in de Oudfriese rechtsliteratuur, waar toch ook veelvuldig sprake is van intertekstuele relaties, veel minder vaak dwarsverwijzingen voorkomen dan in de canoniekrechtelijke overlevering. Ik blijf dus – met een veel grotere voorzichtigheid – bij mijn aanvankelijke stelling: de Oudfriese rechtsteksten kunnen als *ius non scriptum* beschouwd worden.

Deze hogere graad van “oraliteit” van het Oudfriesse recht kan een rol spelen bij de door Bremmer opgeworpen vraag naar de datering van de eerste Oudfriesse teksten. Wat zegt Bremmer hierover:

- a. De Oudfriesse teksten gaan terug op een Latijns voorbeeld (argument: dat is algemeen Europees).
- b. Voor 1200 kan er geen sprake zijn van geschreven Oudfries, bijvoorbeeld omdat daarvoor een bestuurlijk archief en lees- en schrijfactiviteiten, en dan ook nog in de volkstaal, nodig zouden zijn.
- c. De Oudfriesse handschriften zijn ontstaan door samenvoeging van afschriften van losse katerntjes.

Het laatste punt kan ik onderschrijven, ook al zijn er maar weinig van die katerntjes overgeleverd.⁹ Veel handschriften zijn immers niet homogeen. In J en F zien we een duidelijke las tussen het eerste en het tweede gedeelte, en in H vinden we uit Westerlauwers Friesland ontleende teksten die zich ook door hun taal van de andere delen van het handschrift onderscheiden.

Op het tweede punt zijn zowel Anne Popkema als ik in onze besprekingen ingegaan.¹⁰ Hetgeen Bremmer naar voren brengt, lijkt een sterk argument te zijn, maar het zou nog sterker zijn als er in de tijd waarin de bekende Oudfriesse handschriften zijn geschreven, *wel* sprake was geweest van bijvoorbeeld een bestuurlijk archief van enige importantie.

Met een Latijns voorbeeld van de belangrijkste Oudfriesse wetten heb ik de meeste moeite. Ten eerste zou ook dat in Friesland geschreven moeten zijn, en wel vóór 1200. Dat kan, er worden dan immers nieuwe kloosters gesticht, maar daarmee kom je slechts enkele decennia voor dat jaar uit. We kennen verder wel een Latijnse versie van drie teksten (de *Zeventien Keuren*, de *Vierentwintig Landrechten* en het *Algemene Boeteregister*), maar dat de Friestalige versies op de Latijnse teksten zoals die ons overgeleverd zijn, teruggaan, gelooft tegenwoordig niemand meer. We zouden dus een thans niet meer bekende Latijnse oer-versie moeten postuleren, die dan niet meer zou doorwerken in de bestaande Latijnse versie. Deze Latijnse versie is volgens de tekstfiliatie van Algra vooral verwant aan de Oudfriesse Fivelgoër versie.¹¹ In *Codex Sickinghe* is de Latijnse versie dan ook met de Nedersaksische “Fivelgoer” gecombineerd, in H overigens met een tekst uit een an-

9. Een goed voorbeeld hiervan zou het katern kunnen zijn waarin de *Willekeuren van Utingeradeel* zijn overgeleverd (P. Sipma [ed.], *Oudfriesche oorkonden*, II, 29).

10. Popkema's bespreking in *It Beaken* 67 (2005), 102-117.

11. N.E. Algra, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, 2de druk, Doorn 1992, 57-68, brengt ze in één groep onder, overigens ook met de Oostfriesse Nedersaksische Emsinger versies.

dere tak. Bremmer stelt de legger van H1 en H2 op ca. 1275. Toen was dus ook de Latijnse versie uit H en Si aanwezig. Als kort na 1200 de eerste teksten uit het Latijn vertaald zijn, moet toen dus die niet meer bekende oerversie beschikbaar zijn geweest, anders kun je immers niet vertalen. En zelfs nog later, als je met Bremmer veronderstelt dat de verschillende versies van de *Zeventien Keuren* en de *Vierentwintig Landrechten* onafhankelijk van elkaar uit het Latijn zijn vertaald (hetgeen ik niet geloof, overigens). Zou die hypothetische oerversie – die dus veel beter is dan de overgeleverde teksten – in 1275 dan helemaal niet meer bekend zijn geweest? Nee, het kan dan een afwijking van een soort algemeen-Europees patroon zijn, maar ik zie geen reden om afstand te nemen van het primaat van Oudfriesse oertekst, en die moet ouder dan 1200 zijn, want anders ben je op een eeuw of twee van mondelinge overlevering van de wetten aangewezen. Het moge duidelijk zijn dat ik met deze uitspraak vrij ben van Fries-nationale vooringenomenheid.

En dan mijn laatste punt: wat kunnen we afleiden uit de mijns inziens heel consistente spelling van losse Friese woorden in oude Latijnse teksten.¹² Wijst dat op het bestaan van een schrijftraditie in het Fries, en daarmee op oude, niet meer bestaande schriftelijke bronnen? Dat zou enigszins het hiervoor geformuleerde kunnen ondersteunen: er waren Friestalige bronnen voor 1200, maar in wezen is het een verschuiving van het probleem, want ook die bronnen moeten in een traditie geplaatst worden. Ik ga ervan uit dat degenen die deze leenwoorden noteerden, vertrouwd waren met de Latijnse spellingsconventies (Bremmer wijst erop dat men hoogstens voor een enkele klank een eigen oplossing moest zoeken) en dat zij een scherp oor hadden – vaker voorkomend, toen en nu, bij beginnende schrijvers in een nog niet eerder schriftelijk vastgelegde taal.

Ik heb me ter vergelijking bezig gehouden met het zeer omvangrijke Oud(hoog)duitse glossencorpus. Op het eerste gezicht is dat in zijn spelling door verschillen in tijd en dialectgebied een ratjetoe (daar is heel dierbaar over geschreven: een haast heroïsche strijd om tot een Duitse eenheidstaal te komen!), maar als je het per onderdeel, schrijver of klooster bijvoorbeeld, bekijkt, valt het aardig mee. Je zou bij de Oudfriesse leenwoorden hoogstens nog een bepaalde manier van standaardisering of fossilisering in een anders-

12. Bremmer (76-78) haalt uit oorkonden en andere oude teksten onder andere aan: *wedmannis* ‘ambtelijke getuigen’, *sidwendene* ‘binnendijk’, *bodthing* ‘geboden ding’, *morth* ‘(heimelijke) doodslag’, *goda brother* ‘goede broeder.

talige context kunnen aannemen. In de Latijnse context horen deze leenwoorden immers niet tot de levende taal.

*

De titel van mijn verhaal is een echo van het bekende adagium (van onbekende herkomst overigens) *Frisia non cantat*. Maar er bestaat wel degelijk een zangcultuur in Friesland, en die was er in de Middeleeuwen ook (zelfs daarvan geeft Bremmer voorbeelden). En net zo als Friesland zong – misschien anders dan in Italië –, zo schreef het middeleeuwse Friesland toch ook. Ook hier weer enigszins anders dan elders, vandaar mijn titel, die ik in alle voorzichtigheid toch handhaaf. Ik hoop voor dat verschil zo niet een bewijs, dan toch enige aanwijzingen te hebben aangeleverd.

*Kolonieweg 26
9865 VZ Opende*